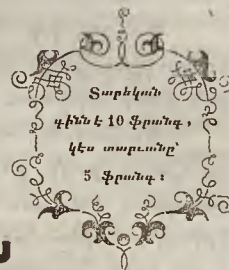

ԵՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 7.

1862

Ե. ՆՍՏՈՐ

Հիւն շոխատոռ աշտարակին պահապանը:

(Հարաւանախիւն:)

Գ.

Իմն խուցը դարձած ատեն՝ զինքը նոյն դրից մէջ գտաւ, որ մէջընդմէջ Պարտանուին անունը կ'արտաբերէր:

Ի՛նչ, դեռ Պիսքինին կը նայիս, հարցուց պահապանը:

Այո, պատասխան տուաւ Էլիզ:

Ա՛լ հիմա կրնայ իր ճամբան անհոգ շարունակել, ըսաւ Լաւոյ:

աշտարակին վրայի լոյսը զինքը ձեռքէն բռնածի պէս բաց ծովը կը հանէ:

Աս ըսելէն ետեւ՝ լապտերը մարեց, եւ նորէն սեղանին քովը նստեցաւ: Աշտարակին լոյսը վառած ըլլալով, ալ մինչեւ երկրորդ առտու ուրիշ ընելու դորձք չունէր. մէկէ մը այցելութիւն ընդունելու վախ ալ չունենալով, գիշերուան քանի մը ժամն ուղածին պէս կրնար անցընել: Այսպէս ամէն պատասխանատուութենէ ազատ ըլլալը զինքը հարկաւոր եղած զգուշաւորութենէն կը հեռացընէր: Հարարողին իրեն համար միշտ վտանգաւոր փորձութիւն մ'եղած էր: Փուճ տեղ կ'առաջագրէր որ չափաւորութեամբ վարուի, քիչ մը ետքը՝ առիթ մը պատահածին պէս՝ նորէն կը յաղթուէր, որով այնչափ ժամանակ դէմ դնելը պարապի կ'ելէր: Աս տկարութիւնը քանի մ'անգամ գլուխը փորձանքներ բերած էր: Մօտ օրերը նոյն իսկ աշտարակին վերատեսուէն խիստ յանգիմանութիւն մ'ընդունած էր, որն որ մինչեւ զինքը պաշտօնէն վար առնելու սպառնալիք ըրած էր: Աս խօսքը նոյն միջոցին իր վրայ խորունկ ազդեցութիւն ըրած ու առաջագրութիւններ դնել տուած էր: Բայց ան իրիկուն շաքարողին ամէն բան մոռցուց: Հատախօս ու ղուարթ մէկը գարձած էր. միօրինակ Դեղներեսը կը հրաւիրէր որ գայ հետը

մէկտեղ խմէ: Իսկ աղջիկը պատուհանին առջեւն անշարժ կեցած՝ գլուխը շարժելով՝ հրաւերը կը մերժէր:

Գէթ մէյ մը համը նայէ, անմեղ, ըսաւ պահապանը ծիծաղ երեսով մը: Չես գիտեր ասիկայ քեզի որչափ օգտակար է: Մարդը մէյ մը ասկէ խմելու որ ըլլայ, կարծէ թէ սրտին մէջ արեւու ճառագայթ մըն է ծագեր: Եւ որովհետեւ տակաւակը դուն գտար, իրաւամբ քեզի ալ մաս մը կ'իյնայ . . . : Եկուր, առ սա գաւաթը, նայիմ:

Իսկ Դեղներեսն իր զննութիւնը յառաջ կը տանէր, եւ պահապանին ըսածները չէր իմանար, գուցէ ալ չէր լսեր:

Ուրեմն չէ՞ս ուզեր, շարունակեց Լաւոյ. երջանկութիւնդ կ'արհամարհես . . . : Ա՛հ, ի՛նչ գեղեցիկ ըմպելիք, սիրելի՛ աղջիկս . . . : Եւ ապահով ես՝ որ ծովուն տակը թաղուած ուրիշ խել մը ասանկ տակաւակներ կան:

Դեղներեսը հաստատական նշան մ'ըրաւ:

Ուրեմն պէտք է որ զանոնք հանենք, գոչեց Սիմոն, զանոնք պէտք է որ հանենք: Մահացու մեղք է ասանկ սքանչելի ըմպելին՝ թողուլ որ ապականի . . . : Բայց ըսածս նորէն կը կրկնեմ. ասիկայ պէտք է որ Անդրիաւոց նաւէ մը ինկած ըլլայ, միայն ան Անգղիայի Պարոնները կրնան ասանկ պաշար մը տանիլ:

Նոյն միջոցին պարպած գաւաթը սեղանին վրայ ուժով մը զարնելէն ետեւ, խօսքը յառաջ տարաւ ու ըսաւ. Ո՛հ, որոտումներ ու շանթեր. աշտարակին շինութենէն յառաջ՝ ամիս չէր անցներ, որ նաւ մը չխորտակի: Բոլոր ծովեզերեայ բնակիչները խուռն բազմութեամբ կը վազէին, տախտակ, գամ կը ժողվէին, եւ եթէ ուրիշ բան ալ չգտնէին, ասիկայ իրենց բաւական մուտք մըն էր, զորն որ հիմա կորսընցուցին: Հա՛, հա՛, մեր լուսատու կրակն իրենց հարստութեանց մթերանոցն այրեց. անոր համար ամէնքն ալ կը բաղձան որ նորէն մարի:

Քանի մը բոպէէ վեր՝ Դեղներեսը գլուխը պատուհանէն դուրս հանած կը նայէր: Սիմոն նոյն ատեն դէպ իրեն գառնալով, Ի՛նչ կ'ընես, Էլիզ, հարցուց՝ այնպիսի ծիծաղով մը, որ գինովութեան առաջին աստիճանին նշանն է. Էլիզ, ըսէ՛ ի՛նչ կ'ընես:

կու գայ կոր, կու գայ կոր, գոչեց Դեղներեսը, ծանրակշիւ բանի մը զբաղած ատեն՝ իրեն սովորական եղող երգելու ցաւագին ձայնովը:

Պահապանը ոտք ելաւ, ու դեղեւելով պատուհանին քովը գնաց: Եկողն ո՞վ է, հարցուց. Բրովանցին: Հն, հոն է, աղէկ յաջող հով ունի: Ի՞նչ երջանիկ է թշուառականը, որ մեր լուսատու աշտարակն իրեն առաջնորդ ունի, ապա թէ ոչ՝ ստուգիւ նաւը կ'ընկղմէր:

Պիսքին, գոչեց Դեղներեսը:

Հապա, պատասխանեց Ղաւոյ, առանց ան լուսաւորութեան՝ չէին կրնար իմանալ որ արդեօք վտանգաւոր ժայռերն անցած են, թէ չէ:

Ուրեմն նաւը կ'ընկղմէր, հարցուց Դեղներեսը:

Բոլոր մէջի մարդիկներովը, պատասխան տուաւ Սիմոն զուարթացած ու գաւաթը նորէն ձեռքն առնելով: Բայց քանի որ աշտարակին լոյսը վառուած կեցած է, վտանգ չկայ...: Եկուր, է՛լիկ, հետս քիչ բան խմէ. գաւաթդ հոն կեցեր՝ քեզի կը սպասէ:

Բայց Դեղներեսը բոլորովին ուրիշ մտածութեանց մէջ ընկղմած էր. ալ պատուհանէն հեռանալով, ապշուածեմ մօրեղբօրն երեսը կը նայէր, որն որ ծիծաղելու, խմելու, խօսիլն ու երգելը յառաջ կը տանէր: Քիչ մը ետքը սկսաւ թոթովելով խօսիլ, աչուրները ծանրացան ու դեղեւեցող մարմինը պատին կռթնեցուց:

Դեղներեսն աս ամէն գինովութեան նշաններն ուրախութեամբ կը դիտէր, աչուրներն անընդհատ մէջ մը՝ դէպ ի պատուհան, մէջ մը՝ դէպ ի Ղաւոյ կը դարձնէր: Աւերջապէս երբ որ տեսաւ թէ մրափելու սկսաւ, թերաբաց դռնէն զգուշութեամբ դուրս ելաւ, դուռը կամացուկ մը գոցեց, եւ սանդուղներէն վեր դէպ ի լապտերին եղած տեղը վազեց: Մէկէն շուտը բռնեց, լապտերը վար իջեցուց ու մարեց: Անկէց շուտ մը նորէն վար ածապարեց, պատշգամբին վրայ ելաւ, եւ իր ատելութեան առարկան սկսաւ փնտռել: Քանի մը վայրկեան հարկաւոր եղաւ, մինչեւ որ լոյսէն շրջած աչուրները մթութեան մէջ կարող եղան Պարտանուին նաւը նշմարել: Տեսածին պէս՝ աղաղակ մը բրցուց, ու ձեռուրները սպառնական կերպով մը սկսաւ շարժել:

Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, գացած ճամբան չի դիտեր, մըռմնաց քիչ մը ետքը. աշտարակին աչքը հանեցի: Աշտարակին լուսաւորութիւնն որ չըլլայ, Բրովանցինն նաւը կ'ընկղմի, ըսաւ մօրեղբայրս...: Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, ինքն ալ հիմայ հոն պիտ'որ երթայ, ուր զՏոնա խրկեց:

Պիսքին ընթացքը յառաջ կը տանէր. բայց վարժ աչք մը անմիջապէս կ'իմանար որ լուսատու աշտարակը մթննալէն ետքը՝ ուղիղ ճամբէն շեղած էր, եւ կամաց կամաց դէպ ի ժայռերուն շղթան կը յառաջանար: Անտարակոյս Պարտանու ալ աս բանս իմացած էր, վասն զի վտանգէն աղատելու եւ բաց ծովն ելելու համար նաւուն զանազան շարժումներ

ընել կու տար: Ասոր վրայ շատ կը խռովէր Դեղներեսը, որն որ սկսաւ վախնալ որ չըլլայ թէ մօրեղբայրը աշտարակին կարեւորութիւնը չափազանցութեամբ մեծցուցած ըլլայ, եւ Բրովանցին կարող ըլլայ անմնաս ժայռերէն անցնիլ:

Իրօք ալ նոյն տեղերուն ծանօթութիւնն չունեցողը՝ դժուարաւ կրնար կարծել որ վտանգն այնչափ մեծ ըլլայ: Երկինքը՝ լուրջ, ծովն՝ ըստ բաւականին հանգարտ էր, ամենեւին վտանգի մը նշան չկար. միայն իրիկուան կծու հովը տակաւին կը փչէր: Սակայն եւ այնպէս Պիսքին մեծ դժուարութիւն կը կրէր. ծովուն յորձանքները հովին հետ միացած՝ զինքը միշտ դէպ ի ժայռերը կը մղէին: Դեղներեսը երկայն ժամանակ սպասելէն ետեւ՝ տեսաւ որ նաւն արտաքոյ կարգի արագութեամբ դէպ ի վտանգալից խուժքերը կ'աճապարէ: Նոյն միջոցին նաւը խորունկ տեղ մը պատահելով, Պարտանու կարծած էր որ ալ ժայռերն անցան, ուստի եւ անհոգ յառաջ կ'երթար:

Բայց ուրախութիւնը խիստ կարճատեւ եղաւ: Շուտ մը սխալմունքն իմանալով, նաւը դարձնելու ջանքեց. բայց արդէն ատենն անցած էր: Պիսքին ժայռերուն վրայէն սահելու սկսած էր: Յանկարծ զօրաւոր դղրդիւն մը լսուեցաւ. նաւը սաստկութեամբ ժայռի մը զարնուած էր: Նաւաբեկեաններուն զարհուրելի յուսահատական աղաղակը՝ մինչեւ վերը աշտարակը լսուեցաւ, եւ նաւը բոլոր մէջիններովն ալ լքններուն մէջ աներեւոյթ եղաւ:

Դեղներեսն անմիջապէս սանդուղներէն վար վազեց, սկսաւ դէպ ի ժայռերն երթալ: Ճամբան Ղաւոյին պատահեցաւ, որն որ նաւաստիներուն յուսահատական աղաղակէն արթննալով ու քիչ մը սթափելով, աչուրները մէկէն դէպ ի աշտարակին լոյսը դարձուցած էր, եւ չորս կողմը խաւարի մէջ տեսնելով, ահով դողով դէպ ի լապտերը կը վազէր: Պոռալով կանչուրտելով՝ Դեղներեսն ու պահապանն իրարու պատահեցան:

Լապտերը, Լապտերը, կը գոչէր Սիմոն:

Պիսքին, Պիսքին, կը մոմար Դեղներեսը:

— Մարած է:

— Խրեցաւ, խորտակեցաւ:

Սիմոն Դեղներեսին բաղկէն բռնելով, ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց. Բրովանցին...:

Ծովուն տակն է, պատասխանեց աղջիկը եւ սանդուղներէն վար վազելու փութաց:

Պահապանը մեծ դժուարութեամբ մթին մէջ խարխալելով՝ անոր ետեւէն գնաց:

Դեղներեսն աշտարակէն ելելով, նաւուն խորտակած տեղը հասաւ: Ալիքներն ասդին անդին ժայռերուն վրայ կը զարնուէին: Էլիկ զննող ու հետաքրքիր աչուրներով՝ ալիքները սկսաւ դիտել եւ ժայռերը զննել: Պահապանն ալ շնչասպառ ետեւէն հասնելով, հարցուց որ բան մը կը տեսնէ:

Ջրին երեսը լողացող տախտակներէն ուրիշ

բան չեմ տեսներ, պատասխանեց աղջիկը՝ զուարթ գեմբով:

Չայնդ քաշէ, ընդմիջեց յանկարծակի Սիմոն:

Փրփրացող ալիքներուն մէջէն սոսկալի յուսահատական գոչիւն մը լսուեցաւ:

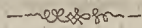
Շունն է, ըսաւ Գեղնեղները, արտաքոյ կարգի գրգռուած:

Այնպէս է, պատասխանեց Սիմոն, սա կողմը նայէ . . . Տոն բան մը կայ:

Իրօք ալիք մը սեւ բան մը կը բերէր, որն որ երբեմն երբեմն ժայռերուն մէջ կը կորսուէր, եւ նուրէն երեւան կ'ըլլէր: Վայրենեոյ սեպհական ճարպկութեամբ մը Գեղնեղները ժայռերուն ծայրերէն ցատքելով, դէպ ի նոյն կողմը կ'երթար. պահապանն ալ կէս գինովութեան տուած ուժովն ետեւէն կը քալէր: Չայնն երթալով աւելի բացայայտ կը լսուէր, սեւ առարկան հետզհետէ աւելի կը մծտնար ու աւելի կը մեծնար: Մէյ մ'ալ յանկարծակի զօրաւոր ալիք մը առջեւին մարդ մը բերաւ, զորն որ երկուքն ալ ճանչցան: Եկողը՝ Պարտանուն էր, տախտակի մը փաթթութեամբ, գլուխը մէկ կողմը ծռած, ուսերուն վրայ ալ իր շունը:

Երբ որ Գեղնեղները նաւապետը ճանչցաւ, կատարի ձայն մ'արձակեց: Իսկ Սիմոն սպասեց մինչեւ որ ալիքն իրեն մօտեցաւ, եւ ձեռքն երկնցընելով՝ խեղճ նաւաբեկեալը բռնեց:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

ՎԵՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ

Իտալիայի համառոտ պատմութիւնը:

(Հարոյնախոսութիւն):

Գ.

Հոսնշղաւփեան կայսերական ազգատոհմին իշխանութեան վերջանալէն մինչեւ Իտալիայի նոր տէրութեան կազմուիլը:

1259—1539.

Որչափ որ ընդհանուր անիշխանութիւնը բոլոր երկրին մէջ երկպառակութիւնը տարածած էր. ի վերայ այս ամենայնի հինգ գլխաւոր միջակէտներ կային: Աս գլխաւոր կէտերն էին՝ Ստորին Իտալիա, քահանայապետին երկիրը, Տոսկանայի երկիրը կամ Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը, Միլան՝ Վիսգոնդի ազգատոհմին տակ ու Վենետիկ, որոնց ամէն մէկն իր իշխանութեան տակ ունեցած երկիրները պահելու եւ կառավարելու կ'աշխատէր:

Նոյն միջոցին Կարլոս Գ. կայսրը (1346—1378) կայսերական իշխանութիւնը Իտալիայի մէջ նորոգելու մտքը՝ 1354ին զօրքով հոն մտաւ, բոլոր Տոսկանայի երկիրը նուաճեց: Յաջորդ տարին ալ՝ Վիսգոնդի գերդաստանին Լոմբարտիայի մէջ գրաւած իշխանութիւնը հաստատելէն ետքը՝ Միլանի մէջ երկաթի թագով, ետքն

ալ Հռոմայի մէջ կայսերական թագով պսակուեցաւ: Սակայն Իտալացւոյ տոեղի ըլլալով, հաղիւն իր կենաց դէմ՝ դրուած դարաններէն պրծաւ ու 1356ին Գերմանիա դարձաւ: Բայց Վիսգոնդի գերդաստանին իշխաններուն բռնաւորութիւնները քանի մը տարի ետքը պարտաւորեցին Ուրբանոս Գ. քահանայապետը նոյն կայսրը աղաչել որ ան բռնաւորները զսպէ: Կարլոս Գ. (1368) երկրորդ անգամ Իտալիա արշաւեց, եւ Վիսգոնդի իշխաններէն ու Իտալիայի ուրիշ տեղերէն՝ կէս մը իբրեւ այդ ու կէս մը իբրեւ պարգեւ՝ ժողոված դանձով Գերմանիա դարձաւ:

Կայսր Գերմանիա դառնալէն ետքը՝ Հռոմայի իշխանութեան քաղաքներուն բնակիչքը՝ Փլորենտիայի հասարակապետութեան օգնութիւն գտնելով՝ 1370ին քահանայապետաց իշխանութեան իրենց զինեց ազատ բռնէ: Աս տեղերէն աւելի՝ Վերին Իտալիայի մէջ Վիսգոնդի գերդաստանին իշխաններուն բռնած պատերազմներն Իտալիայի բնակիչները կը գրգռէին՝ անոնց դէմ կռուելու եւ անոնց լծէն ազատ ըլլալու: Արդէն 1353ին Գենուայի հասարակապետութիւնը զԶովհ. Վիսգոնդի իրեն գլուխ ճանչնալու պարտաւորուած էր: Նոյն Յ. Վիսգոնդիին դէմ Վենետացիք Լոմբարտիայի քանի մը պղծիկ տիրապետներուն հետ միացած՝ յամի 1354ին դաշնակցութիւն մը կազմեցին, եւ շատ տարիներ շատ ու արինահեղ պատերազմներ ընելէն ետքը, իրենց ալ սկսան Վիսգոնդիներուն պէս իրենց իշխանութեան սահմաններն ընդարձակել:

Նոյն միջոցին Նեպոլսոյ Լատիւլաուս կամ Լանսորոյ թագաւորը յանկարծ Հռոմ մտաւ. քանի մը տարի կռուելէն ետքն ալ 1409ին բոլոր ան տէրութեան երկիրները գրաւեց: Սակայն Վիսգոնդի իշխանները հոն ալ հասան, ու 1414ին Լատիւլաուս թունաւորուելով՝ մեռնելէն ետքը, իրենց չէ թէ միայն ան կողմերն իշխանութիւնն կը բանեցընէին, հապա Լոմբարտիայի մէջ ունեցած դաւառներին նորէն ձեռք անցուցին. ասկից զատ 1421ին նաեւ Գենուայի հասարակապետութիւնն իրենց հնազանդեցուցին: Բայց Փլորենտիայի ու Վենետիկի հասարակապետութիւնները միացեալ զօրութեամբ անոնց դէմ ելան, եւ մինչեւ Ատտա գետն ըլլող բոլոր երկիրները ձեռքերնէն առին:

Թէպէտ այսպէսով Վիսգոնդիներուն ուժը կտրուելով, եւ Անժու եւ Արագոնեան ազգատոհմներուն՝ իրարու զօրութեան յառաջ երթալը Նեպոլսոյ ու Սիկիլիայի մէջ զսպելովը՝ Իտալիայի մէջ ալ վտանգաւոր ընդհանուր իշխանութիւն կամ տիրապետութիւն մը չէր մնացեր. ի վերայ այս ամենայնի երկիրը ամէն խռովութիւններէն ու կռիւներէն ազատ չէր: Աւանձինն երկու իշխաններ կամ բռնաւորներ, այսինքն Պրաչչիոյ տա Մոնդանէ ու Ադդենտոյ Սֆորցա, վարձկան զօրքեր պահելով, սկսան նորանոր խռովութիւններ ու պատերազմներ յարուցանել:

Սֆորցա ազգատոհմին նախահայրն եղաւ Մուցիոյ Ադդենտոյ՝ Ռոմանեայի Գաբրիելոյ գեղէն գեղացի մը, որն որ գլուխը խել մը ստահակ ու զօրաւոր մարդիկ

ժողովեց, եւ աննոյ առաջնորդ (condottiere) ըլլալով, Իտալիայի քանի մը իշխողներուն կամ բռնաւորներուն տակ ծառայելէն ետքը, վերջապէս Նէապոլսոյ թագաւորին ծառայութեան մէջ մտաւ, եւ Սֆորչա մականունն առաւ, որն որ քառասորիկ կամ յաղթահարող կը նշանակէ: Աս Սֆորչան Սֆորչային որդին Փրանկիսկո Սֆորչա (ծն. 1401), Վիսգոնդի ազգատոհմին փառաբան վերջին դքսին դասերը հետ կարգուեցաւ: Եւ երբ որ նոյն դուքսը 1447ին առանց արու զաւրի մեռաւ ու անով Վիսգոնդի ազգատոհմին արական յաջորդութիւնը վերջացաւ, Փրանկ. Սֆորչա Միլանի տերութիւնը ձեռքն անցուց. Փլորենտիայի հասարակապետութեան հետ դաշնակից եղաւ, որուն մէջ ան ատենները Մեաիչի (Մեգրիկեան) ազգատոհմն անուանի ըլլալու սկսած էր, եւ իր մեռնելէն ետքն ալ իր ազգատոհմը իշխանութեան մէջ շատ տարիներ շարունակեց:

Մեգրիկեան կամ Մեաիչի ազգատոհմին անունը Փլորենտիայի պատմութեան մէջ երեքտասներորդ դարուն սկիզբներէն կը յիշուի: Անկից ետքը Փլորենտիայի մէջ քաղաքային իրողութեանց նկատմամբ մեծ անուն ստացաւ: Այսպէս հասաւ նոյն ազգատոհմին խիստ նշանաւոր ժամանակը, որն որ կը սկսի Կոզիմո Ա.էն: Ասիկայ յամի 1416ին ծերակուտին անդամ եղաւ. իսկ քանի մը տարի ետքը Փլորենտիայի տերութեան գլուխ դրուեցաւ եւ իր անբաւ հարստութիւնն օգտակար գործքերու գործածելով, զամէնքն իր կողմը կը շահէր: Իր հարստութեան գանձը բացած՝ Փլորենտիայի մէջ մեծամեծ շէնքեր ու հրապարակական տեղեր շինելու կու տար, վարպետ արհեստաւորներն ու գիտնական անձինքն առատ վարձքով յառաջ կը քաշէր, եւ ասանկով իր տերութիւնն ու Փլորենտիա ամէն կերպով կը ծաղկեցնէր: Նաեւ օտար տերութեանց հետ իր իմաստութեամբ խաղաղութիւնը կը պահէր, որուն շատ նպաստ կ'ըլլային իր ամէն դի տարածուած առեւտուրի գործքերը: Կոզիմոն ետքը անուանի է Լորենցոյ Մ., որն որ 1469էն սկսած՝ Փլորենտիայի հասարակապետութեան գլուխ եղաւ: Ինքն ալ Փլորենտիա հոյակապ շէնքերով զարդարեց, եւ բարակ արհեստներու եւ գիտութեանց աւելի եւս պայծառանալուն պատճառ եղաւ: — Աս Մեաիչի գերդաստանն իր տիկիններէն քանի մը տերութեանց թագուհիներ տուաւ. ինչպէս Գաղղիայի Հենրիկոս Բ. թագաւորին ամուսինը Կատարինէ, ու Հենրիկոս Գ. թագաւորին ամուսինը Մարիամ աս Մեաիչի ազգատոհմէն էին:

Գառնանք ընդհանուր Իտալիայի պատմութեան: Հնդեպտասներորդ դարուն կէսէն ետքը Միլան՝ ուր Սֆորչա ազգատոհմը կը տիրէր, Վենետիկի հասարակապետութիւնը՝ որն որ Լոմբարտիայի կէս մասին վրայ կ'իշխէր, Փլորենտիայի հասարակապետութիւնը՝ որուն Լորենցոյ Մեաիչի իշխանն իմաստութեամբ կ'առաջնորդէր, Հռոմայի երկիրը՝ որն որ քահանայապետաց իշխանութեան տակ էր, եւ Նէապոլսոյ տերութիւնը, Իտալիայի իշխանութեանց մէջ հաւասարակշռութիւնը կը պահէին:

Բայց 1494ին Գաղղիայի Կարլոս Ը. թագաւորը՝ Նէապոլսոյ ու Սիկիլիայի տերութիւնները նորէն նուաճելու համար բանակով մը Իտալիա մտաւ: Եւ թէպէտ քիչ ատենուան մէջ Նէապոլիս զինուց զօրութեամբ առաւ. սակայն Արագոնիայի Ալֆոնսոս Բ. թագաւորը նոյն երկիրը նորէն ետ առաւ: Սոյնպէս եւ Կարլոս Ը.ին յաջորդը Լուդովիկոս ԺԲ. Նէապոլիս նուաճեց, բայց ասոր ձեռքէն ալ՝ յամի 1504ին Արագոնիայի Փերդինանդոս Կաթոլիկեան թագաւորը զանիկայ առաւ: Աւելի բախտաւոր եղաւ նոյն Լուդովիկոս ԺԲ. Միլանի դէմ բացած կռուոյն մէջ, զորն որ նուաճեց:

Պէտք չարձանակուի:

ԱՌԵՆՏԻՆԱՆ

Թիւյ կամ Զայ:

Թիւյը թիւի մը չորրորդ տերեւներն է, որուն բուն տեղը՝ Ճենատան, Ճաբոն, Սիամ ու Գոչինչին է, ուր առատութեամբ կը մշակուի ու կ'աճի. բայց քիչ մը ժամանակէ վեր՝ աշխարհքիս ուրիշ կողմերն ալ կը մշակուի:

Թիւյը իր հայրենեայ մէջ այլեւայլ անուններ ունի. Ճաբոնի մէջ՝ Զիա, Ճենատանի ֆոգիա կամ ֆոչէն գաւառին մէջ՝ ուր անոր մշակութիւնը շատ ծաղկած է, Թէհ կամ Թէ, իսկ տերութեան մէկալ գաւառներուն մէջ՝ Թէհա, Զա կամ Զայ: Եւրոպայի մէջ ընդհանրապէս Թիւյ կ'անուանի, եւ միայն քիչ տեղ՝ Զայ:

Ճենատանի ու Ճաբոնի մէջ թիւյը բնակչաց սովորական ըմպելիքն է, բոլոր օրը շարունակ կը խմեն, եւ ամէն կողմ եփուած կը ծախուի: Նոյն տեղերը մէկ կամ երկու տարի յառաջ ժողովուած հին տերեւները կը գործածեն, ինչու որ կը կարծեն թէ թարմ տերեւները թմրեցուցիչ զօրութիւն ունին: Գարձեալ Եւրոպացւոյ պէս կաթ ու շաքար խառնելով չեն խմեր, հապա անխառն: — Ճենացւոյ մեծամեծները թիւյի թարմ տերեւներէն հիւթ մը կը հանեն, զորն որ կրակի վրայ եփելով կը թանձրացնեն: Աս թանձրացած հիւթէն՝ եռացեալ ջրոյ մէջ քիչ մը խառնելով, ըմպելիք մը կը շինեն, զորն որ իբրեւ դեղ կը գործածեն, մանաւանդ տենդի դէմ եւ զօրաւոր արտաշնչութիւն յառաջ բերելու համար: — Իսկ Եւրոպայի մէջ թիւյի գործածութիւնը չէ թէ միայն հաղիւ երկու դարէ վեր մտած է, հապա նաեւ քանի մը երկիրներէ զատ՝ խիստ քիչ տարածուած է. ուստի եւ ասոր առուուորը՝ խահուէի առուուորին չի համար, թիւեւ անոր պէս հաճոյից համար խմուելէն զատ, անկից աւելի առողջարար յատկութիւններ ունենալուն համար ալ՝ ստեպ իբրեւ դեղ կը գործածուի: Ամէն ազգերէ աւելի կը գործածեն թիւյը Հոլանտացիք, որոնք նախ նոյն վաճառքը Եւրոպա բերին տասնուերեքերորդ դարուն մէջերը, Անգղիացիք, Ռուսք եւ Հիւսիսային Ամերիկայի միացեալ նահանգաց բնակիչները: Յիշեալ տեղերը բոլոր ժողովրդեան ընդհանուր ըմպելիք մ'եղած է թիւյը. իսկ ուրիշ երկիրները հաղիւ մեծերն ու հարուստները կը խմեն:

Թէյի թուփը մշտադաւար ու վարէն մինչեւ վեր ձիւղեր ունեցող ասնկ մըն է, որն որ 6 մինչեւ 8 ոտք բարձրութիւն կ'ունենայ, կամ ճշգիւ խօսելու համար՝ այնչափ բարձրութեան մէջ կը պահուի, որպէս զի տեւրենները դիւրութեամբ ժողվուին, որովհետեւ եթէ ինք իրեն թող արուի, մինչեւ 30 ոտք կը բարձրանայ:

Երկու տեսակ թէյի թուփ կայ, այսինքն՝ Կանաչ թէյ (Thea viridis) ու Պսէական թէյ (Thea bohea): Առաջինը մինչեւ 45 երորդ հիւսիսային լայնութեան աստիճանը կ'աճի. ընդհանրապէս աւելի զօրաւոր ու բարձր կ'ըլլայ, եւ երկուքէն մինչեւ չորս մաս երկայն ու բաց գոյնով տերեւներ կ'ունենայ: Իսկ Պսէական թէյի թուփը, որն որ մինչեւ 28 երորդ հիւսիսային լայնութեան աստիճանը կ'աճի, առաջինին գրեթէ կէս մեծութեամբ տերեւներ ունի՝ մութ կանաչ գոյնով:

Թէյին տերեւները տարին մինչեւ երեք անգամ կը քաղեն: Առաջին կութը՝ փետրուարի վերջերը կ'ըլլայ, երբ որ թուփը ծլելու կը սկսի. նոյն անգամ ժողվում տերեւներն ամենէն ընտիր են, թէ շատ փափուկ ու հիւթալից ըլլալուն, եւ թէ քիչ թել ու դառնութիւն ունենալուն համար: Աս թէյը՝ Կայսերական կամ Բէյի ծառի կ'անուանուի, եւ միայն ճենապտանի կայսեր, իշխանաց ու մեծամեծաց սեպհականութեամբ է: Երկրորդ կութն Ապրիլի մէջ կ'ըլլայ. ասոր տերեւներն անհասարակ կ'ըլլան, ոմանք՝ կատարեալ աճած, ոմանք ալ՝ գեռաբոյս: Երրորդը Յունիս, Յուլիս եւ Օգոստոս ամիսներուն մէջ կը կատարուի. ասոր տերեւները հաստ ու կատարեալ աճած կ'ըլլան. ասոր համար ալ ամենէն անպիտան եւ աժան տեսակն է:

Ինչպէս որ թէյին աւելի կամ նուազ զգուշութեամբ քաղուին ու զանազան տեսակի բաժնուիլը իր լաւութեան վրայ մեծ ազդեցութիւն կ'ընէ, նոյնպէս ալ շատ ազդեցութիւն ունի պատրաստելու կերպը, որով տեղացիք թէյին ունեցած կերպարանքը կու տան եւ ան վիճակին մէջ կը դնեն՝ որով վաճառքի կը հանուի: Երկու եղանակ կայ թէյի տերեւները պատրաստելու. չոր ու թաց կամ խոնաւ կերպ: Չոր կերպով այսպէս կ'ընեն. տերեւներն երկաթէ թիթեղի վրայ դնելէն ու բարեխառն քերմութեամբ փռան մը մէջ զետեղելէն ետքը, ձեռքով ստէպ ստէպ կը դարձնեն, որ չայրին, եւ անանկ կը շարունակեն՝ մինչեւ որ տերեւներն ըստ բաւականին չորնան: Ետքը ձեռքով կ'ուրբեն գլանաձեւ կ'ընեն: Թաց կամ խոնաւ կերպով ասանկ կը պատրաստեն. տերեւները մաղի մը մէջ կը դնեն, եւ այնչափ ատեն տաք ջրոյ շուգոյն վրայ կը բռնեն, մինչեւ որ կատարեալ թրջին, ետքը տաք երկաթէ թիթեղներու վրայ կը չորցնեն եւ գլանաձեւ կ'ուրբեն: Որչափ որ աղիւ է թէյին տեսակը, այնչափ ալ զգուշութեամբ կ'ուրբեն, այնպէս որ պարզապէս տեսութեան կրնայ մարդ անոր որպիսութիւնը բաւական ճշգրտութեամբ իմանալ: Թէյի պատրաստութեան համար ճենապտանի ու ճաբոնի մէջ մասնաւոր շէնքեր կան, որոնց մէջ 5 մինչեւ 10 կամ 20 պղտիկ 3 ոտք բարձրութեամբ փու-

ռեր կը գտնուին: Ով որ յարմար տեղ կամ բաւական տեղեկութիւն չունի, տերեւները չորցնելու համար ան տեղերը կը տանի:

Թէյն արկղներով կամ տիներով դուրս կը խաւրուի: Տուրեւաւի մէջ եղած թէյը՝ ճենապտանէն կու գայ: Յայտնի է որ չէ թէ միայն նոյն ճենացիք, հապա ուրիշ ազգեր ալ եւ մանաւանդ Անգլիացիք թէյը կը նենգեն:

Գլխաւորաբար երկու տեսակ թէյ կայ. Ա. Կանաչ ու Բ. Սէ- թէյ:

Ա. Կանաչ թէյը՝ ուրուն, բալամոնի նման բուրում ունի, եւ սեւ տեսակէն աւելի զօրաւոր է: Ասոր տակ շատ տեսակներ կ'երթան:

1. Կայսերական թէյ կամ թէյի ծառիկ կամ Պինկ բուռած թէյը՝ ամենէն աղիւ ու փափուկ տեսակն է, զորն որ առաջին անգամ ծլած փափուկ տերեւներէն կը պատրաստեն: Բուն աննենդ կայսերական թէյը՝ կամ ամենեւին Եւրոպա չի գար եւ կամ խիստ քիչ կու գայ, վասն զի՝ ինչպէս վերը ըսինք՝ ճենացի կայսեր ու տերութեան մեծամեծներուն համար կը պահուի: Նոյն անուամբ Եւրոպա եկածը՝ հասարակօրէն երկրորդ կութին նորաբոյս տերեւներէն է: Կայսերական թէյը բաց կանաչ գոյնով է, եւ շատ սիրուն ու զօրաւոր հոտ ունի:

2. Սուրնի կամ Չուլան բուռած թէյը՝ բաց կանաչ գոյնով է եւ թեթեւ ուրած տերեւներով. արտաքին կարգի սիրուն բուրում ու ճաշակ ունի: Աս թէյը Հայզանի ամենալաւ տեսակէն ալ սուղ է:

3. Մարգարտի կամ Գիդի թէյը կամ պարզապէս Չայը (Tschy) գորշիկէ կանաչ գոյնով է. ասոր տերեւները գնդակաձեւ ուրուած կ'ըլլան ու ոլուի մեծութիւնը կ'ունենան: Աս տեսակը շատ անգամ կայսերական թէյի անուամբ ալ կը ծախուի:

4. Վառօդի թէյ (Gunpowder). ասոր տերեւներն ալ գնդակաձեւ ուրուած ու մեծկակ վառօդի հատերու չափ կ'ըլլան, գորշ կանաչ գոյնով: Շատ հաճոյական հոտ ու համ ունի, եւ անոր համար ալ աղէկ ընդունելութիւն կը գտնէ եւ շատ կը ծախուի:

5. Հայզան կամ Հայզան բուռած թէյը՝ երկայն ու պինդ ուրած տերեւներ ունի. դոյնը կապուտակի զարնող կանաչ է եւ քիչ մը խոտի հոտ ունի, բայց աղէկ տեսակին համը հաճոյական է: Աս թէյը Եւրոպայի մէջ շատ կը գործածուի:

6. Սինկլայ կամ Սոնկլայ թէյն երրորդ կութէն ժողվումն է. շատ մեծ ու անկարգ ուրած կանաչ տերեւներ ունի, որոնք գեղին տերեւներով խառն կ'ըլլան: Իսկ Թոնգէյ կամ Թոնգի նաեւ Թաւանգի բուռած թէյը՝ Սոնկլայի ամենալաւ տեսակն է, եւ լաւութեան կողմանէ Հայզանի տեսակին կը մօտենայ: ասիկայ գորշիկէ կանաչ գոյնով է:

Մնացածն որքիշ անգամ:

ՊԱՏՄԱԳԱՆ

Հնդկաստանի մեջ աներոսան քննադատները:

(Վերջ:)

Իսկ կրթութեանց երկրորդ կերպը կամ ժամանակակից մարդկային մարդկության ութը ընթացքներով կամ գործողութիւններով: Աստուծոյ նախ պէտք է տառնու մէկ մասնաշաղկ երկայնութեամբ բարակ չուան մը քթին մէկ ծայրէն ներս խոթել ու բերնէն դուրս հանել:

Երկրորդ, պէտք է երեք մասնաշաղկ լայն ու 15 կանգուն երկայն ջրի մէջ թրջած ժապաւեն մը կլլել:

Երրորդ, պէտք է Հնդկացի մէջ իսկ արտաքին կարգի համարուած քանի մը գործողութիւններ կատարել:

Չորրորդ, պէտք է շատ մը ջուր կլլել, ու ետքը փոխել՝ աշուրներուն նայուածքն ընթուխներուն մէջ եղած պարապ տեղը անշարժ հաստատելով:

Հինգերորդ, պէտք է մարմինը գետինը տարածուած՝ փորին այլեւայլ դնելները (աշակէ) փոխադրել շարժել: Վերջիւնալ անգղիացի բժիշկը կ'ըսէ թէ ինք քանի մը հեղ տեսած է Հնդկացի ճգնաւորներուն կամ մուրացիներուն (Ֆաբիլներուն) աս խաղը կատարելը:

Վեցերորդ, պէտք է աշուրները դէպ ի քթին ծայրը տնկած բռնել՝ մինչեւ որ արցունքով լեցուին:

Աս նախապատրաստութիւններէն ետքը կու գայ՝ լեզուն դէպ ի կոկորդը քաշած կծկած այնչափ ատեն կենալ՝ մինչեւ որ աս ընող անձին վրայ մարելիք գայ: Աս վիճակին մէջ կրնայ մոնսիլ ուրիշ կերպով ալ: Կրթութեան իր նայուածքը կը տնկէ դէպ ի քթին ծայրը, կամ երեք մասնաշաղկ հեռու ըլլող առարկայի մը վրայ. կամ ականջները մեղրամոմի մէջ թաթխուած բամբակով կը խնու, ալ ականջով մոտիկ կ'ընէ ձախ ականջին շընկոյճը գլուխը քիչ մը դէպ ի աջ կողմը ծռած բռնելով, կամ ուրիշ՝ առաջին կարգի կրթութեան մէջ յիշուած՝ դիւրեքներուն մէկուն համեմատ դիւր մէջ կենալով:

Վերջիւնալ բժիշկը կը վկայէ որ ինք աս ամէն գործողութիւնները քանի մը հեղ իր աջքը տեսած է եւ առանձինն ձմեռնային քնոյն նկատմամբ երկու օրինակ յառաջ կը բերէ, որոնց մէկն ուրիշ անգղիացի բժիշկի մը (Մագ Կրեկը) պատմութեանն առած եմ, կ'ըսէ, ու անոր ճշմարտութիւնը մասնաւոր հետազոտութեամբ ստուգած եմ: Պատմութիւնը հետեւեալ դէպքն է:

Հեղ մը Նահոր քաղաքը ճգնաւոր կամ մուրացիի մը եկաւ ու ըսաւ որ ինք պատրաստ է, երբ որ ուղուի նէ՝ պահաբանի մը մէջ փակուած թաղուելու՝ առանց բռն մը ուտելու եւ խմելու: Տեղւոյն իշխանը (Մարակեհ Ռունճէդ-Սընի) թէպէտ եւ աս բանը կարելի չէր սեպեր, ի վերայ այդ ամենայնի հրաման տուաւ որ փորձուի: Ուստի նոյն մարդը փայտէ պահաբանի մը մէջ դրուելէն ու անոր քաններն աղէկ մը դոյուելէն ետքը՝ զեանի տակ նեղ տեղ մը դրուեցաւ: Աս տեղը պարտեղի մը մէջտեղը տան մը տակն էր. պահաբանը նոյն տեղը դրուելէն ետքը՝ չէ թէ միայն տան ամէն դռները զգուշութեամբ գոյուելան, հապա նաեւ անոր բոլորակը շատ բարձր պատ մը

քաշուեցաւ. ու ան պատին այլեւայլ կողմերը պահապաններ դրուեցան, որոնց խափա հրաման տրուեցաւ՝ դիւշեր ու ցորեկ ամենայն զգուշութեամբ ու մտադրութեամբ հսկել՝ որ նոյն տունը մտնող ելող չըլլայ:

Քառասուն օր անցնելէն ետքը՝ վերջիւնալ իշխանը՝ իր եղբորորդւոյն, ուրիշ շատ պաշտօնատէրներու, ի տալացի Վենգուրա գնդապետին, Անգղիացի Ուազ հաբիւրապետին ու աս դէպքը պատմող Մագ Կրեկը բժիշկին հետ՝ մէկտեղ նոյն մուրացիանին թաղուած տեղը դնաց, զանիկայ իր գերեզմանէն կամ պահաբանէն հանելու համար: Պատը մէկ դիւր փլցնելէն ու տան դուռը զգուշութեամբ բանալէն ետքը՝ ամենուն աչքին առջեւ պահաբանը բացին: Մուրացիիւր ճերմակ կտաւով մը ծածկուած էր. երբ օր աս կտաւը մէկդի աւնուեցաւ, տեսան որ մարդը նստած էր՝ բազուկներն ու ձեռքները մարմնոյն կողերուն վրայ պնդութեամբ բռնած, իսկ ոտուրներն ու ծնկուրներն իրարու վրայ դրած: Չինքը կենդանացնելու այսինքն արթնցնելու համար՝ ամէն բանէն յառաջ գլխուն վրայ տաք ջուր լեցուցին. ետքը գլխուն վրայ ցորենէ կամ սրիկէ շինուած տաք կարկանդակ կամ զանգուած մը դրուեցաւ. յետոյ քթին ծայրերուն մէկուն մէջն ըլլող մամապատ խիցքը (Միգա) դուրս հանուեցաւ, որուն վրայ մարդը երկայն շունչ մը առաւ: Ասկից ետքը բերանը բացին ու լեզուն դուրս քաշեցին, որն որ քիմ քին պնդութեամբ կպած էր, լեզուն ու քիմքն աղնիւ ու մաքուր կարագով շփեցին: Աս գործողութիւններն եղած ատենը, կ'ըսէ Մագ Կրեկը բժիշկը, ես անոր ձախ բազիւ երակը ձեռքս բռնած՝ մտադրութեամբ կը դնէի, բայց ամենեւին հարուած մը չէի դնար ու գտներ, թէպէտ եւ մարմնոյն վրայ գտնուած ջերմութիւնը սովորական չափէն աւելի էր: Ասկից ետքը՝ մարդուն բազուկներն ու սրունքը, որոնք՝ ինչպէս ըսինք՝ մարմնոյն վրայ կպածի պէս էին, քաշելէն ու ձկտելէն ետքը՝ կարագով ստոտկութեամբ շփել սրուեցան, սոյնպէս եւ արտեւանուրը (կեօլ ֆաֆալ) բացուելէն ետքը՝ կարագով զգուշութեամբ շփուեցան: Աշուրները նսեմացած՝ իր բարակ նիւթով մը ծածկուած, ապակեմանն ու մեռած մարդուն մը աշուրներուն նման ետ քաշուած կամ ներս թաղուած էին: Նոյն ատեն մարդը կենդանութեան նշաններ տալու սկսաւ, բազիւրակին վարնուածքը քիչ մը զգալի եղաւ, իսկ մարմնոյն մարմն իր չափազանց ջերմութիւնը կորսնցուցաւ: Ասոր վրայ սկսաւ խօսելու փորձեր ընել, սրն որ ի սկզբան չափաւորեցաւ, բայց վերջապէս քանի մը խօսք արտաբերեց, սակայն անմեկ կամաց ու տկար՝ որ քովը կեցողներէն եւ ոչ մէկը զանոնք կրցաւ հասկնալ: Իսկ երբ որ քիչ մը ետքը սկսաւ յարողութեամբ խօսիլ, անմիջապէս հրաման տրուեցաւ թնդանութիւնը արձակել եւ ուրիշ ուրախութեան նշաններ տալ, եղած փորձին կատարելապէս յաջողիլը յայտնի ընելու համար: Ետքը երկրին իշխանը նոյն քառասունօրեայ քնէն արթնցող մարդուն վրէժ ծանրագին ոսկի շղթայ մը կախեց եւ շատ մեծ ամօններ ալ անոր օղամանեակներն ու ընտիր ցփսներ (շաւ) պարգեւեցին:

Աս մանրամասն տեղեկութեան մէջ մինակ մէկ պարագայ քիչ մը միտին կամ տարակուսելի կը մնայ, այսինքն թէ արդեօք պահարանը գետնի տակ դրուելէն ետքը՝ վրան հարով ծածկուեցա՞ւ թէ չէ. պատմողն ասոր վրայ բացայայտ բան չըսեր: Սակայն կրնայ բաւել թէ նոյն պահարանին վրայ քիչ մը հող ալ դրուած ըլլար, փորձին յաջողելուն մեծ արդեւք չէր կրնար ընել:

Երկրորդ դիպուած մ'ալ կը պատմէ Ա. Հ. Պոսլոյ պաշտօնակալը, որն որ նոյնին ականատեսն եղած է: Արդինքն ասանկ կը գրէ: Աս առաւ մարդ մը, որն որ ամիս մը առաջ աւազանի կամ ջրեղջի մը մօտ թաղուած (գետնի տակ դրուած) էր, երկրին իշխանին առաջին պաշտօնէին ներկայութեամբ գետնէն դուրս հանուեցաւ: Աս մարդը, որ նոյն իշխանին մասնաւոր հրամանաւր գետնի տակ դրուած էր, հազիւ 30 տարեկան էր, իր ծննդեան տեղն էր Հնդկաստանի Գուռնալ քաղաքը, ուսկից շատ հեղ կ'ըլլէր ուրիշ քաղաքներ, Ամիր, Գոդահ, ճատոր կ'երթար ու հոնտեղերը ղինըր թաղել կամ գետնի տակ ծածկել կու տար՝ երբ որ առատ հատուցում կ'ընդունէր: — Արդ նոյն մարդը 12 ոտնաչափ երկայնութեամբ եւ 8 ոտնաչափ լայնութեամբ գետնայարկ խցի մը մէջ՝ երեք ոտք երկայն, երկուք ու կէս ոտք լայն ու երեք ոտք խորունկ փոս մը փորել տալով, ամենայն պատրաստութեամբ մտած նստած էր, ծնկունքները դէպ ի փորն ուղղած, ձեռունքները կուրծքին վրայ դրած ու բոլոր մարմինը ճեքմակ կտաւով ծածկած: Փոսին վրայ երկու հատ 6 ոտք երկայն ու քանի մը մասնաչափ հաստ քարեր դրուած էին. ու ասոնց վրայ ալ քիչ մը կակուղ հող տարածուած: Այսօր, այսինքն գետնի տակ դրուելէն ամիս մը ետքը, խցին դռները բացուեցան ու մարդը դուրս հանուեցաւ. զգայութիւնը բոլորովին կորսուած, աշունքները գոցուած, ձեռունքները քաշուած, կծկուած ու կարկամած, փորը բոլորովին ներս քաշուած ու ակունքներն այնպէս ամուր գոցուած էին, որ հարկ եղաւ զանոնք գործիքով մը իրարմէ զատել բանալ ու բերանը քիչ մը ջուր լեցունել: Կամայ կամայ սկսաւ ինք իրեն գալ ու անդամները շարժել. ետքը երկու գիաց երկու հոգի ղինըր բռնելով՝ շտապ նստեցաւ ու սկսաւ ցած ձայնով խօսիլ:

Աս մարդուն վրայ անգղիացի պաշտօնակալ մը ուրիշ փորձ մ'ալ ըրաւ. խուցի մը յատակը արկղ մը հաստատեց ու նոյն մարդն անոր մէջ դրաւ գոցեց, ու 13 օր ետքը ողջ առողջ դուրս հանուեցաւ:

Ա'ըտուի թէ նոյն մարդը շատ ու երկայն կրթութեամբ ու վարժութեամբ ինք ղինըր սորվեցուցած է՝ երկայն ատեն շունչը բռնելու կամ շնչին առեւտուրն ի կան պահելու՝ լեզուովը քթին ներքին ծակերը գոցելով: Ասիկայ սրջափ ատեն որ թաղուած կամ գետնի տակ կը մնայ, գլխուն մաղերն ամենեւին չեն ածիր կամ երկրնար: Պոսլոյ աս ամէն բանը պատմելէն ետքը կ'ըսէ. «Հաստատութեամբ կը վիայեմ» որ աս ամէն գործողութեանց մէջ ամենեւին խաբէութիւն կամ խաբէական հնարք մը չկայ»:

†

ՆԱԳԻՐ ՄԱՍԿՈՐԵՐՆԵՐ

Գ. ՄՅՏԱՏԵՐԵՒ ՏՆԿԵՐ

(Հարստութիւն)

Հահրքամի համար աղէկ հող կը շինուի, 1 մաս պարտիզի հող, 1 մաս կովու աղբ, 1 մաս փտտած տերեւի հող եւ քիչ մ'ալ աւազ իրարու խառնելով եւ պահելով: Իսկ ուրիշ գործողութեանց կողմանէ, շատ արհեստական բաներ հարկաւոր չեն. Հահրքամն ալ՝ ուրիշ ծաղկանց պէս՝ սովորական կերպով պէտք է դարմանել:

Սերմանէ յառաջ եկած անկերը փոխադրելու առաւել, ասոնց արմատին տիրող դոյնէն՝ ծաղկին գլխաւոր տիրող դոյնին ինչ ըլլալը կրնայ ճանչցուիլ. բայց թէ ծաղիկը միագոյն է՝ թէ խայտաբղետ, բարձր թէ պարզ չիկրնար ճանչցուիլ: Որպէս զի ծաղկանց սերմը՝ հասունցած ատենը՝ հովը չառնու շտանի, շատ անգամ պէտք է փեծելը քննել՝ մինչեւ որ գեղիննայ, ան ատեն մատուցներով կը ճնշուի եւ կը նայուի որ սերմանց մէջ սեւցածներ կան թէ չէ. եթէ կայ, ճիւղովը մէկտեղ կը կտրուի, եւ օդ բանող խցի մը մէջ կը կակուի, տակն ալ թուղթ կամ տուփ մը կը դրուի, որ սերմերն իյնալով՝ չկորսուին: Կան ծաղիկներ՝ որոնք խոշոր են, հաստ ու կարճ գլուխ ունին, դիւրաւ կը ճեղքին եւ ծաղիկն տերեւները բոլոր դուրս կ'իյնան, թէ որ զմէկնով մը խնամուելու ըլլան, ասոնք ալ կատարեալ կըր կ'աճին:

Ականջամուտ ճճիները Հահրքամի շատ վնասակար են, որովհետեւ ծաղկին տերեւները կ'ուտեն, եւ սերման գլուխները՝ տերեւներէ դուրի ըլլալուն համար՝ կը թուսմին, սերմն ալ կ'ապականի: Անոր համար Հահրքամի ընծանակներուն աստիճանները բաց տեղ մը կը զետեղեն եւ ոտքերուն տակ ամանով ջուր կը դնեն, որով ականջամուտները չեն կրնար վրան ելլել եւ ծաղիկներուն հասունիլ: — Կամ ջրոյ տեղ յարդ կ'առնուի եւ 1 1/2 սոսնաչափ երկայն ու 3 մասնաչափ լայն խորձեր կը շինուին, եւ երկու ծայրերը շտապ կտրելով՝ մէջը քիչ մը մեղր կը դրուի, խորձին մէջտեղէն դերձանով մը թոյլիկ կը կապուի, եւ ընծանակներուն մէջտեղերը կը դրուի: Ականջամուտն անուշ բաները կը սիրէ, եւ Հահրքամը թող տալով՝ ասոնց մէջ կը մտնէ: Ամէն առաւ խորձերը թօթուելու, միջատները վար ձգելու, սպաննելու է:

Հահրքամի մշակութեան գլխաւոր վնասիչներէն մէկն ալ տերեւներու ոջիլն է, որն որ անկերուն հիւթը կը ծծէ: Ասկից ազատելու համար, ոջիլն աւնեցող Հահրքամի անկերը՝ դարնան մէկալներէն զատելով, ոջիլն աւնեցող ճիւղերն աղէկ մը ձգմէլու կամ ոտքի տակ առնելու է. կամ թէ բարակ վըճիկով մը ոջիլները ժողվելով՝ աւշնդրախառն գիւնին ջրով եռացրնելու եւ զաննք մէջը նետելու է: Եւ կամ արկեղ մը մէջ ոջլտ անկերն իրարու քով պէտք է դնել եւ արկեղ մէջտեղը քիչ մը միջոց թող տալով՝ պղտիկ փոս մը շինել եւ մէջը ծխախոտ լեցընելով՝ այրել եւ արկեղ խուփը գոցել, անանկ որ թանձր մուկ մ'երէ. ասանկով կէս ժամու մէջ Հահրքամները ոջլէն կ'ազատին:

ԲԱՐՈՑԱԳԷՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ Է.

Պերիվ տիկինը մեռնելուն վեր երկու տարի անցած էր, եւ նոյն միջոցին Հեղինէին տխուր ու միօրինակ կենաց ընթացքն ամենեւին անսովոր դիպուածով մը չէր վերադառնա: Տէր Պեռնարտէ շաբաթը երկու երեք անգամ դղեակը կու գար, զինքը կը միտնարէր եւ ուսման մէջ իրեն կառաջնորդէր: Բարի ծերունւոյն այցելութիւնը խեղճ օրիորդին միակ միտնարութեան էր. որովհետեւ աղական իր տիկնոջը մահունը ետքը հետը յառաջունէ աւելի բարութեամբ ու կոպտութեամբ կը վարուէր: Այսու ամենայնիւ Հեղինէ կը յառաջդրուէր մէջ հաստատուն մնալով, կը ջանար ըստ կարի զանկիւյ սիրել, անոր համար ալ իսկզբան զգացած դժուարութիւնը երթալով կը մեղմանար. վասն զի Աստուած մեր ջանքն առանց վարձուց չի թողուր, եւ մարդս՝ սրջափ որ առաքելութեան ճամբուն մէջ յառաջ կ'երթայ, այնչափ ալ անոր դժուարութիւնները կը նուազին:

Հեղինէ անհամբերութեամբ կը սպասէր որ տասնութը տարւան ըլլայ: Նոյն ատեն աղանակէր իր ընտանեաց գաղտնիքը պիտի յայտնէր. բայց օրիորդն այնչափ բանի տեղ չէր դնէր աս առթիւ իրմէ լսելու խորհուրդները, որչափ այն խրատները զօրոք Տէր Պեռնարտէին կրնար ընդունել: Բայց ինք տասնութեց տարւան եղած ժամանակը, որ մը լսեց որ ժողովրդագէտը կ'աթուածէ զարնուելով՝ շուտ մը հոգին աւանդէր: Աս ցաւալի գոյժը զՀեղինէ այնչափ տրտմեցուց ու պլլայեց, որ երկայն ատեն աշուրներէն արցունք թափեց եւ չէր կրնար միտնարուիլ: Ինք զծերունի ժողովրդագէտը չէ թէ միայն իբրեւ պաշտպան մը կը նկատէր, հապա հօր տեղ դրած էր, եւ գտնուած դժուարին վիճակին մէջ միայն անկից միտնարութիւն եւ հարկաւոր խորհուրդները կ'ընդունէր: Իրօք ալ ունեցած արտի հանդարտութիւնը՝ անոր խրատներուն պտուղն էր: Արդ ասանկ մէկը կ'որոշեցնելով, օրիորդը կը համարէր որ նորանոր ներութեանց ու վշտաց մէջ պիտ'որ իյնայ, որոնց դիմանալու համար երկրի վրայ ամենեւին նեցուկ մը չունենալով, բոլոր վստահութեամբ եւ ջերմ հաւատքով Աստուծոյ դիմեց, որպէս զի բոլորովին չընկճի:

Պերիվ տիկնոջ ամէն տարի որոշ ատեն մը ըրած ճամբորդութիւնը՝ անոր մահունը ետքը Աննա ճշդիւ կը կատարէր: Արդ ժողովրդագէտը մեռնելէն քիչ մը վերջը, դարձեալ նոյն ճամբորդութիւնն ըրաւ. բայց ետ դարձած ատեն, հետը թխադոյն ու վայրենի գէմով շուրջ քառասուն տարւան մարդ մը բերաւ, եւ Հեղինէին ներկայացուց, ըսելով որ եղբայրն է: Տեսնելով որ օրիորդն աս բանի վրայ խիստ այլայլած կ'երեւայ, ետեւէն խոցը

գնաց, եւ դուռը գոցելով, խորհրդաւոր կերպով մ'ըսաւ թէ աս բան Պերիվ տիկնոջ կամացը համեմատ է, որն որ ապաւորած է. որ եթէ Հեղինէ տասնութը տարւան չեղած՝ Տէր Պեռնարտէ մեռնելու ըլլայ, Պր. Վուազէն գայ բերդը բնակի: Անշուշտ, ըսաւ, մայրերնիդ պատճառ ունէր այսպէս որոշում մ'ընելու, եւ դուք ալ տասնութը տարւան եղած ատեննիդ կ'իմանար: Նոյն ժամանակէն յառաջ չեմ կրնար ձեզի յայտնել, ինչու որ տիկինն արգելած է:

Աս ըսելէն վերջը՝ Հեղինէին գիշեր բարի մատթելով՝ հեռացաւ, թող տալով որ աս արտաքայ կարգի դէպքին ու խօսքերուն վրայ մտածէ: Օրիորդը երկայն ատեն խորունկ մտածելով՝ չէր կրնար եղածն ըմբռնել: Մտացը բոլորովին հակառակ կ'երեւար, որ մայրը՝ որն որ կենդանութեան ժամանակը բերդը չէր ուզեր օտարական մը եւ ոչ բժիշկ մը բերել տալ, մահունը ետքը զինքը Պր. Վուազէնի պէս մէկու մը ինամիցը յանձնել ուզած ըլլայ, որուն արտաքին երեւոյթին ամենեւին յարմար չէր վստահութիւն պատճառելու: Բայց մէկալ կողմանէ աղանակն խօսքը՝ թէ տասնութը տարւան որ կ'ըլլայ, ընտանեացը բոլոր գաղտնիքը կ'իմանայ, մօրն ըսածին հետ այնպէս կը միաբանէր, որ ալ հարկ կ'ըլլար կարծել թէ ժողովրդագէտին մեռնելէն ետքը՝ Պր. Վուազէնին գալուն նպատակը զինքն իր գաղտնի թշնամիներուն դէմ պաշտպանել է:

Աս մտածմունքներով կը ջանար Հեղինէ հանդարտիլ, բայց չէր կրնար. եւ երթալով վախն ու կասկածը կ'աւելնար: Աննային վրայ սէր ունենալ ջանացած ատեն, սրտին մէջ ձայն մը կը լսէր, որն որ իրեն կ'աղչէր թէ նոյն չար ու կեղծաւոր կնոջմէ զգոյշ լինայ: Անոր համար ալ շատ անգամ կը մտածէր որ թողու փախիլ, եւ աշխարհքիս մէջ կերպով մը իր հայր հօգալու ջանայ, համոզուած ըլլալով որ ամէն տեղ՝ բերդին մէջ ունեցածէն աւելի խաղաղ ու ապահով վիճակ կ'ունենայ:

Այսպէսով խել մը ժամանակ անցաւ, մինչեւ որ Հեղինէ տասնութեց տարին լընցնելով, տասնութութը տարին մտաւ: Գիշեր մը՝ որ Աննային յանդիմութեան ու բրտութեան եւ անոր եղբոր դաժան հայեցումներուն համար որը օրիորդը չէր կրնար քնանալ, եւ զանաղան խորհուրդներով անհանդիստ կ'ըլլար, միտքն եկաւ որ նոյն ատեն տասնութեց տարւան եւ չար ամուսն է, եւ տասնութը տարեկան որ ըլլայ, անտարակոյս բերդէն պիտ'որ ելլէ եւ մարդկան մէջ մտնէ...:

Բայց աս բաները մտածելու ժամանակը մէկէն դարձուած մնաց. կը խորհէր թէ կարելի է որ իր ընտանեաց գաղտնիքն իմանալէն ետքը՝ ինքն ալ բնկճի ան բեռան տակ, որուն ծանրութեան չէր կրցած դիմանալ մայրը:

Երկայն ատեն նոյն մտաւտանութեան մէջ անցուցած էր, մէյ մ'ալ կէս գիշերուն մօտ լոյս մը նշմարեց որան ապակիներուն ետեւէն: Շուտ մը անկողինն մէջ ելաւ նստեցաւ: Քիչ մը ետքը ոտնաձայն մ'ալ լսեց: Սաստիկ սարսափած՝ զանգալին չուսնը փնտռեց, որպէս զի զԱննա

եւ կամ անոր եղբայրն օգնութեան կանչէ. բայց չկրցաւ գտնել: Խռոված ու շփոթած՝ ինչ ընելիքը չէր գիտէր: Նոյն միջոցին՝ սաստիկութեամբ խօսեց ձայներ եւ կանակներ. իրեն այնպէս կ'երեւար որ դուրսը երկու հոգի մէկտեղ կը վիճէն. վերջապէս աս խօսքերը բացայայտ լսեց:

Չէ, կ'ըսեմ, չէ. հարկաւոր չէ:

Հեղինէ այնպիսի վիճակի մէջ էր, որ ամենափոքր շարժում մ'ալ չէր կրնար ընել, աշուրները դէպ ի դուռը սեւեռած կը նայէր, անանկ կարծելով որ դրոշմները պիտի բանան ու ներս յարձակին: Բայց յանկարծ նորէն ոտնաձայն լսուեցաւ, լոյսը հեռացաւ, եւ ալ խօսելու ձայն չստեղծուեցաւ: Օրիորդը կարծելով որ մօրն ու իր թշնամիները, վերջապէս իր թաքստեան տեղն իմացած ու եկած են զինքը բռնելու կամ մեռցնելու, կամացով մը ոտը ելաւ, դէպ ի դուռ գնաց: Միտքը դրած էր որ ձայները բոլորովին դադարելուն պէս, միայն բերդին բնակացը ծանօթ եղող ծածուկ ծափով մը աղանակն քօշն երթայ:

Բայց հազիւ թէ դողողալով ձեռքը դրան բանալոյն երկնցուցած էր, լոյսը դարձեալ երեւան ելաւ, եւ Վուազէնին ձայնը լսեց, որն որ բարկութեամբ ու դաժանութեամբ աս խօսքերն արտաբերեց:

Այ՛ միտք դիւ. ամենէն աղէկն աս է: Ո՛հ, չէ... չէ, պատասխանեց ուրիշ մէկը՝ զորն որ Հեղինէ ձայնէն ծանցաւ թէ Աննա է, կ'աղաչեմ մ'ընէր. եթէ հարկաւոր սեպէի, ես զքեզ կը ստիպեի...:

Հեղինէ անկից անբիշ բան չսեց: Այլապէս թիւնն ու օտարափը վերջին ծայրը հասած էր: Միտքը զարհուրելի խորհուրդ մ'ինկաւ, բայց շուտ մը վերնտեց: Խեղճ աղջկէն աս աստիճանի շփոթած էր, որ կարծես թէ բան մը չէր իմանար. հազիւ կրնար ոտքի վրայ կենալ: Սակայն եւ այնպէս տեղն անշարժ մնացած էր. ոչ շարժելու եւ ոչ իսկ աղաւա շունչ առնելու կը համարձակէր, որ չըլլայ թէ Վուազէն եւ Աննա իմանան զիրենք տեսած ըլլալը:

Վերջապէս երկայն ատեն անցնելէն ետեւ՝ տեսնելով որ եկող գացող չլայ, ծունկ իջաւ եւ Աստուծոյ շնորհակալ եղաւ զինքը թշնամեաց ձեռքէն ազատելուն համար: Ատով քիչ Եր հոգի առած, ոտը ելաւ եւ պատուահանին մօտակիցալով՝ սկսաւ դիտել որ արդեօք կարելի է հոնկից վար իջնալ եւ վարձակալին տունը փախիլ: Գժեպատութեամբ պատուհանը դետնէն շատ բարձր ըլլալով, չէր կրնար ցատքել: Դարձեալ դէպ ի դուռ գնաց, յուսալով որ առանց տեսնուելու՝ կրնայ խցէն դուրս ելլել. բայց ան խորհուրդն ալ չկրցաւ գլուխ հանել, մտածելով որ կրնայ ճամբան իր հալածեացը հանդիպիլ, որոնք այլապէս թիւնէն դուրսկելով թէ իրեն դէմ ունեցած թշնամական դիտումնին իմացել է: Գլուխը չարիք մը կը բերէն: Ուստի փախչելու խորհուրդը մէկգի թող տալով, հագուեցաւ, եւ միտքը դրաւ որ բոլոր գիշեր արթուն կենայ: Աստուած զիս կը տեսնէ, ըսաւ ինք իրեն. իր կամացը դէմ ինծի բան մը չի կրնար պատահիլ: Էտքը Աստուծոյ խնդրեց որ հարկաւոր եղած զօրութիւնն ու խոհմութիւնը տայ իրեն: